

Оригинални научни рад
УДК: 327(470:497.16)"18/19"
327(470)"18/19"
DOI: 10.5937/zrffp55-60729

СОЦИОЛОШКА РЕФЛЕКСИЈА О ДОСИЈЕУ КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ САВОЈСКЕ И ПРОМЕНЕ У ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ ИСТОРИЈЕ

Милојица М. ШУТОВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за социологију
Косовска Митровица (Србија)

---

¹ milojica.sutovic@pr.ac.rs; <https://orcid.org/0000-0003-3719-6919>

Примљен: 8. 8. 2025.
Прихваћен: 10. 12. 2025.

СОЦИОЛОШКА РЕФЛЕКСИЈА О ДОСИЈЕУ КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ САВОЈСКЕ И ПРОМЕНЕ У ИНТЕРПРЕТАЦИЈИ ИСТОРИЈЕ²

Кључне речи:
досије;
Јелена Савојска;
Русија;
Црна Гора;
интерпретација;
историја.

Сажетак. Социолошка рефлексија о „тајним списима” има сличности, али није аналогна отварању „пандорине кутије” или читању „црне кутије”, јер аналогije могу да заварају два лица истог ткања – социолошког и историјског, у оквиру једног интелектуалног миљеа, заузетог и обузетог политиком, супериорним положајем историје и подређеним положајем социологије. Тај однос нарочито је изражен у анализи „производње” прошлости и „измишљању традиције”, политизацијом, ревизијом или релативизацијом историје, занемаривањем социолошке (ре)конструкције и објашњења повезаности узрока и последица историјског тока у социјалном миљеу личности, организација, догађања и идеологија стране дипломатије, структура дугог трајања, сукоба и међународних односа, али и промена у интерпретацији историје. Како се историја ствара и ко су њени моћни творци? У питању су кабинети великих сила и интереси њихових капитала. То показује и Досије Јелене Савојске, краљице Италије, који је сачинила Стаљинова тајна служба. Јелена је била сарадник царске тајне службе. Објавом њеног „досијеа” ствара се претпоставка потпуније интерпретације руско-балканских односа.

² Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-136/2025-03/200184).

*У мрачна времена охрабрује нас њрича
о њоме да смо одувек били њомила
незналица и њлуѡака.*

Том Филипс

Природа није дала рок усавршавања људских способности разума и разумевања, закључивања, објашњења и предвиђања – интелектуалне и моралне *усавршеносѡи* човека (Пламенас, 2006, стр. 452). Како је писао Лав Толстој, пакао настаје из самољубља, памет се рађа из скромности, а глупост из уображености (Толстој, 2007, стр. 125). Основни закон живота јесте егоизам, а владари су робови историје (Толстој, 2007, стр. 19, 39). Отуда неки нестрпљиви истраживачи у скептицизму налазе прибежиште, или барем у доктрини да нека „објективна” историјска истина не постоји (Кар, 2001, стр. 10). Историчари су селективни и веровање да постоји неко тврдо и објективно језгро историјских чињеница, независно од интерпретације историчара, чини ординарну заблуду, коју је веома тешко искоренити (Кар, 2001, стр. 13) и ослободити фетишизма докумената и чињеница, али и владајућих идеја.

Искрено говорећи, историја показује да она није била мирна пловидба, а повремено, успевали смо стварно и нестварно да упропастимо ствари до краја. С годинама, са сигурношћу можемо рећи, да као врста нисмо сазрели. Како би рекао Том Филипс (Filips, 2019), пишући о бламирању људског рода, „сје.али смо све што смо могли”. Плашимо се признати да историја „значи жељу и штовање, ’науку’ чију мучну материју представља смрт” (Кабанел, 2003, стр. 14)? Нисмо са мртвима на ти. Превиђамо револуционарне и националне трауме и покушавамо да се „лечимо” историјом, митом и мистеријом. Од утопија, насиља, од славе до масовног умирања (ионако би умрли, рекли би циници). Зар француски историчар Жил Мишле (балкански народи немају свог Мишлеа) није написао о Шпанији да личи на „рањеног бика прободеног сопственим роговима” (Кабанел, 2003, стр. 16)? Не бисмо погрешили ако исто напишемо о народима западног Балкана. Они нису имали тако сјајне историчаре као Французи, па ни летописе, да би „измислили” тренутак

своје „ренесансе”, кроз коју, захваљујући отоманском освајању као „црној рупи”, нису прошли.

Уназад, кроз векове, као и данас, људско биће бивало је гажено „точковима двоколица лажних богова”, а „племенита погрешка”, још од 1793, била је „од човека начинити бога” и уздићи га на олтар оних који су били жртве (Кабанел, 2003, стр. 21). Револуције није могло бити без верске револуције. Православље није имало свој протестантизам, нити реформацију. Бољшевици и комунисти (с)рушили су цркву, али нису успели изградити храм. То је био случај и с буржоазијом.

За Мишлеа, „истина је да су архив и гробља два места готово изједначена” (Кабанел, 2003, стр. 24). И на једном и на другом можемо непрестано ослушквати цвиљење жртава. Историја их је учила како да умру, а социологија их није подучила како да живе и преживе, нити им је била пастир ни бродар. Мистерија времена походи нас од детињства било да је реч о индивидуалној трауми или колективној катастрофи пораза, изгнанстава, ратова, терора, епидемија, природних катастрофа и губитака држава. Жалосно је „што је мало и тамо и овамо људи, који познају шта је слобода и који раде да је не изгубе” (Петровић Његош I, 2006, стр. 163).

Отуда, како је у једном интервјуу одговорио француски историчар Жорж Диди, нема смисла бавити се историјом уколико она онемогућује успешније рвање са стварношћу, владањем мноштвом информација, критику и демистификацију чињеница, отклон од догматизма, јер, „историја треба да буде страст и инструмент интелигенције” и „школа грађанина” (Диди, 2023, стр. 7–8). То наше (не)демократске владе не знају довољно, или неће да знају, нити посебно у том смеру охрабрују социолошко-историјска истраживања. Усуђујемо се приметити да је наша постјугословенска социологија у кризи и под неким видом патроната власти и идеолошке контроле ума, заробљеног друштва, које је изложено дијаболичним опасностима, крајњем заборављању или прекомерно запаљивом сећању и национализму.

Наравно, деловање историјских сила није само национално већ оне происходе из ширих узрока, дејствујући на сваки део целине, па се не могу схватити кроз своју делимичну активност, „већ кроз свеобухватни поглед на њихова дејства у читавом друштву” (Тојнби, 2002, стр. 11). Знање о деловима није нам од велике користи уколико нас доводи до још већег незнања о целини или „природи и смислу свеопштег”, како је Платон називао божанство, и „наводи нас на нечувене грешке услед наших вајних метода индукције” (Blavaska, 2013, стр. 27). Притом, утицајем езотерије и теозофских књига, тајних друштава и тајних доктрина (Blavaska, 2006), „тајних списа и досијеа” као и „дубоке државе”, социологија се скоро и не бави, а историја у маргиналном обиму. Стога Диди с правом сматра да је „теже реконструисати друштвене структуре (што је предмет и социологије аутора овог рада) него испричати догађај”. Према његовом мишљењу, „историја

није егзактна наука. Историјска наука увек остаје релативна” и „указује се као историја идеологија, верских уређења, визија света, система вредности” (Диби, 2023, стр. 9, 10). Он познаје да нема ниједне теорије историје (Диби, 2023, стр. 15). Не бисмо се могли сложити с Дибијем да је „историја пре свега упражњавање слободе” (Диби, 2023, стр. 21) или нешто попут спорта и задовољства (F. Brodel), јер „увек је постојала само шака људи који су били истински господари економског живота” (Бродел, 2023, стр. 28), а тиме и политичког и културног живота.

Према Фернану Броделу, једном од најистакнутијих историчара XX века, дубоко пропадање друштва, „настаје од себе”. „Маркс се више него упола преварио кад је рекао да људи стварају историју. Тачније је да је историја та која ствара људе. Они јој се потчињавају”, тако да је циљна историја „илузија, кап воде у океану” (Бродел, 2023, стр. 30). Бродел је становишта да се научник не може давити хуманистичким наукама „без целог оркестра”. Интердисциплинарност је легални брак између двеју блиских и сродних наука као што су историја и социологија. „У равни историје дугог трајања, историја и социологија се не само здружују, не само узајамно потпомажу, него се, што је много више од тога, поистовећују. Дуго трајање је она бесконачна, на било какве промене отпорна историја структура и њихових група” (Бродел, 1992, стр. 177). Социолози не прихватају тај превише једноставан појам *дуге времена* које, уколико уопште постоји, „може бити само време мудраца”, већ им је много ближи појам *дијалектике трајања*. Међутим, социолог мора водити рачуна о историји, јер „наука о друштву”, према Броделовом мишљењу, може постати само уколико историчари и социолози измире своје различите позиве и истовремено их упражњавају, по нотама „нове музике”, одбацујући препреке *стари*х мелодија (Бродел, 1992, стр. 181, 182, 186).

У том смислу, Бродел је био за „општи промискуитет”, за мешање свих наука укључујући и традиционалне науке филозофије и филологије које још нису толико мртве, како се о њима говори (Бродел, 2023, стр. 32). Хуманистичке науке треба да узму у обзир историјску димензију. Социолози, антрополози и психолози не брину много о историјској перспективи. „Социологија, примера ради, верује да може да мисли о себи, да се конструише на оштрици бријача савремености. То није могуће...” Као аргумент, Бродел се позива на економисту Симона Кузњеца, од кога је научио да се „садашњост објашњава само прошлошћу, релативно далеком прошлошћу” (Бродел, 2023, стр. 34).

Међутим, реконструкција прошлости у историчаревом уму зависна је од емпиријских доказа, али није емпиријски процес, већ процес процењивања забележених чињеница, пошто оне не постоје у чистом облику; „истина је да прошлост можемо сагледати и разумети једино кроз садашњост” (Кар, 2001, стр. 22). Самим тим што историчар припада свом времену и његовом

условљеношћу људског постојања, користећи појмове попут демократије, рата, царства, револуције, наоружан актуелним значењем „које им се не може одузети” (Kar, 2001, стр. 19–22), историја је „континуиран процес између историчара и његових чињеница, бесконачан дијалог садашњости и прошлости” (Kar, 2001, стр. 25).

Историја пати од *еџноцентризма* и *евроцентризма* и потребно је чувати се „још вреле историје”, какву је виде и осећају савременици у ритму свог живота. Она има широку амбицију и потребу за посматрањем у широким размерама. Није осуђена да испитује само вртове ограђене зидовима већ да даје одговоре на мучна питања и савремени тренутак, савлађујући „страх од велике историје (који је) убио велику историју” (Brodell, 2001, стр. 16, 17).

Бродел се надао да ће се она поново обновити, мада је веровао да је Европа осуђена да, бар у догледно време, не буде центар света који се сели према оним земљама чија моћ није *истрошена*. Европу истовремено мрцваре америчка и совјетска (руска) економија. Једина шанса европског преживљавања јесте уједињење ресурса и простора (Бродел, 2023, стр. 36). Бродел је дубоко веровао у напредак, интелигенцију и морал људи. Међутим, историја напредује тако што направи један или два корака напред, чинећи један или два корака назад – попут шпанских поворки. Успон материјалног увек ствара и отвара нови проблем. Постоје смер и контрамер. Бог и ђаво. То је „динамичка структура” историје (Бродел, 2023, стр. 37).

Тако је црква у почетку била слабо наклоњена чистишту. Био јој је „потребан” страх од пакла како би господарила савестима живих, а „чистиште је нада” од које црква непосредно профитира (Гоф, 2023, стр. 42). Живот се креће између мита и политике, оно што умре, стављајући живот на коцку, преживеће, стичући славу код људи (Вернан, 2023, стр. 70), док су догађаји врхови леденог брега и не могу се разумети без потопљеног дела (Гоф, 2023, стр. 44). Зато је науци потребна комбинација ширине, просторне дубине, што су социолози занемарили или превидели. Чудно је да су економисти одиграли важну улогу у обнови историје (Гоф, 2023, стр. 76, 82).

Политика и догађања су начелно *јавна ствар*, али је припрема по правилу мистификовано конспиративно тајна, у четири ока, ствар *тајне дипломатије*, о чему у прашњавим архивима најчешће не постоје трагови, јер их униште *триње* и *моћи* или су на одложено време, под ембаргом тајности, недоступни јавности и истраживачима. Због тога је врло спорно Броделово схватање да је илузија циљна историја? Према нашем суду, не постоји (без)циљна историја. Неки чак оспоравају и саму представу постојања таквих категорија као што су политичка, друштвена, економска и културна историја (Леонар, 2023, стр. 123). Сматрају да историју не можемо разумети у светлу неког великог узрока као што је *класна борба*, пошто не постоји веберовски или псеудовеберовски рационализам односа узрока и последица историјског тока, или пак диркемовски милитантни однос узрока

и функција, који почива на Шопенхауеровој песимистичкој филозофији и ставу да постоји *корен* о довољном основу вечно текућег стварања (Šopenhauer, 2018). Шопенхауер је критиковао „неотесане шарлатане попут Хегела” и немачку филозофију, оптерећену презиrom, исмевану у иностранству, која је потиснута од честите науке као блудница „која се за срамну награду јуче подала ономе а данас овоме”, дезоријентишући учене генерације Хегеловим бесмислицама које постају „плен плитког материјализма који се помолио из аждајиног јајета” (Šopenhauer, 2018, стр. 12–13). То је и данас актуелно и врло проблематично, будући да се ретко где научити нешто „ваљано, солидно и истинито”. Социолошка истраживања, најчешће општег типа, као и промене у интерпретацији историје, врше се по унапред утврђеним обрасцима, политичким, економским и културним позивом, под будним оком „непостојеће цензуре”, која се позива на „државни разлог” и скривене списе „дубоке државе”. Резултат је синтеза езотерије, тајних служби, правоверне теологије и банкара. Чему, заправо, служи велики број лектора, коректора, уредника, рецензената и уредничких одбора, ако ниједном од њих не промакне нека интелектуална, политичка или историјска *некоректност*, која би, не дај Боже, могла наштетити националним или државним интересима? „Неке нације имају медиокритетске активности, оне једва обележавају ста-зу векова; о њима се мало говори, и оне уживају у срећи уместо да се диче слободом” (Mestr, 2001, стр. 56).

Код додира културних народа с варварима видимо да нижа култура од више редовно прима најпре њене пороке, слабости и разузданост. Тако врши утицај на неки њен подражај или посредством усвојеног порока и слабости, пуштајући да у њој струји нешто префињено и продуховљено од вредности више културе, што можемо посматрати из близине, не путујући варварима, али то није лако уочити (Ниће, 2015, стр. 111). Како је писао Едмунд Берк, рођени Ирац и најзначајнији теоретичар и зачетник идеологије конзервативизма: „Паметни људи ће своје мере применити на пороке а не на имена, на узроке зла који су стални, а не на привремене органе преко којих делују нити на пролазне облике у којем се јављају. У противном, бићете зналац у историји, а незналица у пракси” (Berk, 2001, стр. 167). Ово прво је изузетак, а ово друго је најчешће правило историјских делатника.

Зато социолошка рефлексивност модела, структура и процеса о „тајним списима”, по којима се иза завесе, у дубокој тишини „одиграва” историја догађања и дугог трајања, има сличности, али није посве аналогна отварању „пандорине кутије” или читању „црне кутије”. Аналогије јесу атрактивне и заводљиве, тако да могу лако заварати два лица истог „сестринског” ткања – социолошког и историјског у оквиру једног интелектуалног и социјалног миљеа историјских односа који је заузет политиком и обузет митом и мистеријом. Супериоран положај историје, егзактност економије и подређен положај социологије, изложене снобовском презиру „класике” и третману

„парије”, нарочито у анализи односа метрополе и периферије, империје и колоније, суверености и зависности, у „производњи” историје и „измишљању традиције”, као и кроз ревизионизам, релативизацију и политизацију историје, њену еволуцију и револуцију, доводе до митологизације друштва, нације, економије, прогреса, мисије и цивилизације.

Занемарују се социолошка (ре)конструкција и (де)конструкција стварности и теоријско објашњење априорног каузалног закона, повезивање узрока и последица, циља и средстава друштвеног деловања и историјског тока у социјалном миљеу личности, група, организација, догађања, идеологије и тајне дипломатије. Повезаност друштвених структура дугог трајања, сукоба и међународних односа, утиче на промене у интерпретацији историје и идеологизацији социологије. Како се „ствара” историја и ко су њени моћни творци? Како моћ празни актере, државе и империје, природу и друштвеност.

Тврда и мека моћ утичу на пораст и трајање ниҳилизма, губитак највиших вредности, недостатак циља и питања „зашто”, као последица тумачења вредности живота (Ниће, 2012, стр. 47) и вредности историје. Империје су одувек имале, и сада имају, ниҳилистички став и деловање према малим народима и државама, тврдокорно се држећи својих интереса, „културне мисије” и права јачег као „историјског права” њихове ексклузивности „усрећитеља” света, по свом аршину и мери, шема које се теоретизирају проблемски, структурално, економски и културно „новим погледима” имитације и разборитог подражавања. Под једном капом лакше се међусобно слажу „велики научник и велики шупљоглавац” (Ниће, 1977, стр. 49). Остаје дилема „да ли би за чувара великог историјског харема света било потребно неко поколење евнуха”, како би све објективно било надзирано у историји, тако да из ње не изађу ни догађаји, ни „слободне” личности, нити истинољубивост према другоме, и унутрашња беда модерног човека осим саме историје (Ниће, 1977, стр. 36–37). Задовољавамо се овим потребама и променљивим лажима никада незавршених историјских процеса и вазалне верности. Она, уз изузетке, на овим просторима никад није нестајала, као интегрални део унутрашњег и спољног залуђивања и мегаломанске улоге брутализације нечовечности настале из нездраве ситуације волунтаристичке политике. Стране силе су нас увек инструментализовале и употребљавале кад им је потребно, упражњавајући хоби *црпања карата*.

Међутим, како је записао Освалд Шпенглер, писац културне књиге *Пройасија Запада*, једне сјајне филозофије историје, „пристанком свих”, „у стварима које још уопште нису постале проблем, може се доказати не само истина него и општа заблуда” (Špengler, 2018, стр. 111–112). Шпенглер је сматрао да је до данас огромна сума снаге и духа расута по лажним путевима, и било му је јасно да се само из политике не може схватити политички проблем, већ да његове битне црте делују из дубине и често се појављују у области филозофских мисли (Špengler, 2018, стр. 74, 81). Неки добро познају

проблеме, међутим, не усуђују се погледати у лице стварности, на основу примера и чињеница, већ остају у зачараном кругу *теорија и метода* које су без емпирије јалове и непродуктивне, чак и неупотребљиве, осим у политичко манипулативне и полицијске сврхе.

Када се историчар упусти у нагађање или тврди неке могућности, он подлеже искушењу романтизовања или поетизовања историје, дозвољавајући себи властито осећање веровања у оно што верује. „Истинска историја нема простора за тек вероватно или тек могуће; све што она допушта историчару да тврди јесте оно што га сведочанство пре њега обавезује да тврди” (Колингвуд, 2003, стр. 196).

Историјски мислити значи имати пред собом неке документе или остатке прошлости, архивалије, материјалне и духовне ствари, моделе и статистичке податке, програме, планове, а нарочито *тајне списе или досијее*, па и памфлете. Историчар и социолог их мора промислити за себе и за друге или да своје становиште изложи критици неког имагинарног критичара. Чин мишљења је сазнање које је нешто више од непосредне свести и није пуки ток свести. „Особа чија би свест била пуко следовање стања, којим год називом да се ова стања означе, уопште не би могла имати никакво знање” (Колингвуд, 2003, стр. 265), поготову о откривању тајни, њихових индикатора, контекста и објашњења. Оне имају велики утицај на историјске токове збивања и обликовање *фактичне* политике, њене примене и оцене.

То потврђује и непотпуно објављен тајни досије црногорске принцезе и краљице Италије Јелене Савојске, кћерке краља Николе, „таста Европе”, који је саставила совјетска, Стаљинова, моћна тајна служба. Досије је Миловану Ђиласу, истакнутом југословенско-црногорском комунистичком руководиоцу, касније дисиденту, публицисти и писцу, поклонио Лаврентије Берија 1945. године (Andrijašević, 2022, стр. 8). Досије обухвата период од 1894. до 1916. године и почиње записником са седнице Тајног императорског кабинета који је расправљао о руској политици на Балкану, потом следе извештаји руских обавештајаца и дипломата који су боравили у Црној Гори и на Балкану, чланци званичног црногорског листа, писма руских званичника књазу и писма књаза Николе, информације од принцезе Јелене, која је 1900. постала краљица Италије. Затим следе писма Милице Николајевне Романове, снахе руског цара, и утицајне кћерке краља Николе. Досије је објединио 59 докумената на руском језику, у ствари оверених преписа оригинала и фотографија првих страна оригиналних докумената. Досије је саставио генерал Николај Михајлович Потапов (1871–1946).

Потапов је био руски агент у Црној Гори, кључна фигура руске војне дипломатије у Балканској регији и учесник турбулентних догађаја почетком XX века. Његов рад оставио је значајан, могуће и пресудан траг у историји руско-црногорских односа и веза. Потапов је био необична и даровита личност, „геније шпијунаже, који би нашао начин да убади агента у папин

кревет”. Провео је на Цетињу дванаест година (1903–1915), стекао генералски чин, а од 1908. до 1915. руководио је руским обавештајним центром на Цетињу. Он је био надређен обавештајним одељењима на територији Хрватске, Босне и Херцеговине, Далмације и Албаније (Andrijašević, 2022, стр. 10). С друге стране, с обзиром на аустрофилски курс Србије под династијом Обреновића, књаз Никола имао је привилегован положај у руској политици све до почетка XX века, односно до наступа проруске династије Карађорђевића. То је наизглед време идиличних руско-црногорских односа, када је Црна Гора представљала најпоузданијег руског савезника у југоисточној Европи, док је Русија редовно удвостручавала годишњу помоћ и опраштала све дугове Црној Гори, која се морала подредити свим жељама руске политике као „сена руског цара на Балкану”, повезане с политичком и финансијском зависношћу једне мале земље, негативно лимитиране у односима са другим земљама. Државни апарат није могао функционисати без руске помоћи која је подстицала узајамно зближавање Црне Горе и Србије, што је компликовало руско-црногорске односе, али их никада није озбиљно пореметило. После српског преврата (1903) односи Петрограда и Цетиња изгубили су дотадашњу ексклузивност. Руска дипломатија све више је сумњала у црногорског суверена као превртљивог и неискреног савезника. Руководећи се империјалним интересима, знатно већи значај је придавала односима са Србијом. Међутим, то није посебно утицало на искрено русофилство већег дела црногорског становништва. Време идиличне ексклузивности („нас и Руса 200 милиона”) прошло је одавно (Šistek, 2022, стр. 346–249).

Црногорци никад нису владали дипломатским вештинама. За време владавине Петра I и Петра II Његоша највећи напори су учињени у искорењивању крвне освете. Убиства су се кажњавала стрељањем, а трећа крађа вешањем. Помиловање и олакшавајуће околности нису били познати. Кнез Данило је наставио да цивилизује народ, обновом штампарије и оснивањем школа у целој земљи. Онај ко је посетио Црну Гору за време књаза Николе „видјеће, срећну и добро вођену државу са одличном одбраном, првокласним школама, путевима, телеграфом и поштом, болницама и малим државним лугом” (Angell, 2018, стр. 17, 18–19).

У извештају посебног руског изасланика А. С. Јонина о мисији о Црној Гори (30. IV 1994), примећено је „да је Црна Гора успјела што мало ко на Балкану, а то је да према свим сусједима и великим силама води мудру и одмјерену политику” (Andrijašević, 2022, стр. 70). Како би књажева мудрост и државничка својства били довољни за владавину „најуређенијом европском земљом, а не малом Црном Гором” (Andrijašević, 2022, стр. 70). Изразит недостатак карактерности Црне Горе „је застрашујућа непосредност” чијем стваралачком духу недостаје емоционалног и интелектуалног, утисак појачан „страшном лепотом Црногораца” која превазилази легенде,

„а савршенство показује да доброг може бити и превише” (Vest, 2004, стр. 754), као и непромишљеног понашања, преовладавања подсмеха и поруге.

Књаз/краљ Никола био је културан човек, добар војник, проширио је територију Црне Горе, био је вешт политичар, извлачио је свој народ из више криза и показао да је на равној нози са европским државницима попут Дизраелија и Гледстона” а у „дипломатији је изигравао лукавог сељака који на пијаци завађа трговце стоком” (Vest, 2004, стр. 788).

Досије краљице Јелене показује сву подозривост руског Тајног императорског кабинета према „лукавим игрицама” књаза, увереног да је без руске помоћи он „мртав човек тамо” (Andrijašević, 2022, стр. 52, 53). Императорски кабинет пажљиво је планирао, анализирао и одобравао правце *руске балканске пољитике* како би Русија задржала статус *велике и моћне силе*, избегла зокруживање Аустрије и Немачке, које би могле банути на руске границе. То је за Русију било од *животне важности* и једино решење видела је у избацивању Аустроугарске с Балкана, у што краћем року. Требало је извући Италију из савеза с Немачком и Аустријом и пружити јој помоћ да контролише Албанију, како би пропале аустријске претензије и аспирације у Албанији, контрола Србије и мешање Црне Горе, Бугарске и Македоније. За Русију је било кључно да спречи аустријски улазак у Албанију и поврати Србију и Бугарску. Крајњи циљ био је свргавање Обреновића. Петра Карађорђевића сматрали су *руским човеком* кога треба извући из Црне Горе, његове синове школовати у Русији, о њеном трошку, материјално их осигурати, а Петра повезати с официрским организацијама у Србији и незадовољницима династијом. Требало је, такође, повезати радикале и напредњаке, како би се сузио утицај „покварењака” краља Милана и његових странака, те радити на савезништву Бугарске и Црне Горе. Уз то, требало је не противити се припајању Источне Румуније Бугарској, али одлагати званично признање њене независности, тако да би постало јасно како се оно без руске помоћи не може завршити. План за Босну и Херцеговину предвидео је стварање и рад на јединственом националном покрету, савезу Срба, муслимана и Хрвата, оснивањем тајних удружења каква су постојала у Италији и борила се за уједињење, под називом „Млада Италија”. Тај покрет би носио завичајни, а не национални и политички карактер, и био би назван „Млада Босна”. Он би обухватио ђачко-студентска омладинска удружења, без чиновника и занатлија, али и без свештенства, које би само *уносило националну црпцу*. Покрет би се организовао на словенској основи, обухватао би све три вере и био би то добар начин стварања *јединствености* покрета, којим би руководио руски повереник из Београда. У почетку би та удружења била „чисто књижевноисторијска друштва”, која би славила прошлост Босне, расправљајући о књижевним питањима. Онда би руски повереници чланове тих удружења користили за „руске послове”, као сараднике у пропаганди и извештајном раду за политичке ствари, што би се

представљало као „патриотска дужност”. Руска централа у Београду потпуно је пратила ситуацију у Србији и добијала податке из врха власти и војске, ширећи све јаче своју мрежу људи „који се стиде непатриотске германске политике” српске владарске куће. Све су то били познати и угледни делатници. Београдска централа преузела је улогу Букурешта и самостално руководила националним пословима у Босни. Било је изричито наређење, с руског врха, да се босанска организација држи даље од црногорске владе, јер се не зна „ко је све чији агент тамо” (Andrijašević, 2022, стр. 50).

Политика Русије према Црној Гори одржавала је њену финансијску зависност и радила на војном усавршавању, свodeћи је на „базу преко које ће Италија радити у Албанији” (Andrijašević, 2022, стр. 47). Основа италијанског присуства у Црној Гори била је удаја принцезе Јелене. Она је била изузетно лепа, школована у Петрограду, врло даровита, знала је шта је политика, а имала је задатак да „помаже” руску политику и с Русима одржава „поседне везе”. У најгорем случају, руска политика ишла је на поделу Албаније на муслиманску и католичку, стварањем савеза „Албанаца католика, Црногораца и Италије”, видећи и у томе пропаст аустријске политике. Притом, било је потребно никако не дозволити књазу Николи, „томе стихотворцу да парадире у Албанији” (Andrijašević, 2022, стр. 57), чиме би Срби пожелели да узму део Албаније и изађу на Јадран, што би за Русију била *ipso facto*. Отуда је Русија водила строгу политику *нейнвољности* Албанаца, јер би их то гурало у аустријске „шапе”, и отворено говорила књазу Николи „да има да слуша Италијане” (Andrijašević, 2022, стр. 57). Због тога је одобрено учешће Италијанима у изградњи Сибирске железнице (Andrijašević, 2022, стр. 39–58) и удаја принцезе Јелене за италијанског престолонаследника, „прве жене на Балкану која сједа на пријестолу римских царева”, уједно и „прве Словенке на римском престолу”, чиме је „Црна Гора повисила своје мјесто у историји” (Andrijašević, 2022, стр. 61). Русија је подржала њен прелазак у католичанство како би „помагала” Русији, Црној Гори, словенској политици, а „да тиме не мора ни најмање да штети земљи чија је краљица”, као „кћер Црне Горе и кћер Русије” (Andrijašević, 2022, стр. 52, 71).

Дворским догађајима није присуствовао председник Државног савета Божо Петровић Његош, нити је књазу Николи честитао веридбу кћерке Јелене. Он је био незадовољан удајом кнегинице за италијанског принца, њеним преласком у католичанство, уверен да ће то „унијети тамну сјенку у односе Црне Горе са Русијом” и „неће бити добро примљено” (Andrijašević, 2022, стр. 90). Насупрот томе, Гавро Вуловић, министар спољних послова Црне Горе, оценио је овај брак врло успешним, корисним за достизање главне улоге Црне Горе у српском покрету, посебно за црногорску политику у Албанији и могућност поделе Албаније са Италијом, док би Албанци добили „неку врсту аутономије”. Руском изасланику на Цетињу било је нејасно шта ће Црној Гори територије које чисто насељавају Албанци, и уколико би се

остварили (такви мегаломански – прим. аут.) планови, Црногорци би постали мањина у својој држави (Andrijašević, 2022, стр. 91). Нажалост, време и развој догађаја дали су за право Божу Петровићу и руском изасланику.

Идиле у односима Црне Горе и Албаније није било, а краљица Јелена је, под најстрожим велом тајности и највећој могућој заштити руског императора „њене личности и извештајног материјала”, радила за руске интересе, под службеним именима: „Вирановски”, „Лобачев”, „Гелинскаја”. Јелена је пратила главне предмете руске пажње: „1. Очекивања од савеза Италије са Немачком и Аустроугарском; 2. Становиште Италије о политици према Русији; 3. Развој политике Италије у Албанији; 4. Политика Италије према Црној Гори и заједничком раду у Албанији; 5. Однос Њ. В. Краља и Краљице према Нашем (руском) Императору и Високој Царској Породици; 6. Општа запажања о стању и личностима, од користи за нашу (руску) државну политику” (Andrijašević, 2022, стр. 98–99). Белешке су имале облик личног дневника и након преноса података су уништаване. Извештај је достављан Главној управи и није прослеђиван Одељењу за планове, нити је улазио у годишњи преглед стања сектора на западу, како би се сачувала највиша тајност известиоца (Andrijašević, 2022, стр. 100).

Краљица Јелена изванредно је познавала политику, била је извор поверљивих, ваљаних и истинитих извештаја о политици Рима и свог оца краља Николе, који је апсолутно био у руској мрежи. Краљ Никола био је љут и разочаран својим зетом (краљем Емануелом) који је „пао под утицај руске пропаганде, која све ради да га оцрни (Николу) пред савезницима и отјера пријестола кад се рат заврши” (Andrijašević, 2022, стр. 247). Краљ Никола је љутито говорио „да Руси прогласе за издајника сваког ко одбија да безпоговорно слуша и да им служи...” (Andrijašević, 2022, стр. 247). Руси су тајно испредали приче о краљевим тајним договорима са Аустроугарском и о укидању династије и државе Црне Горе њеним прикључивањем Србији, представљајући све то као непорециву политику руске владе која води нестанку Црне Горе. То је код Јелене изазвало горке речи и тешко разочарење. Она у писму од 22. октобра 1916. године отворено пита руског императора и наводног заштитника Црне Горе цара Николаја II: „Хоће ли то Русија да остане запамћена у души црногорског народа као земља која му је укинула државу и дивну династију, толико заслужну?” Горко закључује: „Лијепу смо захвалност ја и мој отац добили за наше пријатељско поступање и најискренију вијерност Русији и Вашем Имп. Величанству. Свега оног што је између нас постојало, свих оних обавеза и обзира пријатељских, ја се сада заувјек одричем” (Andrijašević, 2022, стр. 254–255). Оно што са Црном Гором и њеним нестанком није завршила Царска Русија, завршиће црногорски „савезници” – победници у Првом светском рату, стварајући један нови европски поредак у коме за „маленог” и најоданијег савезника није било места, чак ни сажаљења. Црногорска државна идеологија доживела је слом (Andrijašević, 2017).

Увидом у тајни досије краљице Јелене Савојске у контексту друштвено-историјских збивања крајем XIX и почетком XX века потврђује се Броделово дуго трајање структура и модела догађања, Веберово социолошко значење да је људима битно заузимање места у историји и Лењинов империјализам као највиши стадијум капитализма. Може се као противаргумент Бодлерове тезе узети и то да је *циљна историја илузија*. Бродел није имао осећај за патње и страдања колонизованих народа који су последица циљне историје империја, кабинета великих сила и интереса њихових капитала, културних мисија и умрежености тајних служби креатора макијавелизма, као цивилизацијске мисије уређења света и светског поретка. Вечног жаришта светских сукоба и ратова, јер „историја свих досадашњих друштава је историја класних борби” (Marks i Engels, 2017, стр. 37), доминације моћи и појармљивање рада других зарад ширења ресурса и територије. Управо је Огист Конт, оснивач социологије, захтевао коришћење сирових историјских чињеница за нешто важније и занимљивије, откривање њихових узрочних веза и начина живота, што може постићи нова социологија као наука, а социолог је нека врста суперисторичара који путем размишљања уздиже историју до нивоа науке (Колингвуд, 2003, стр. 131). Због тога тајни досије краљице Јелене не треба разумети као сиров материјал историјских чињеница већ као претпоставку потпуније промене интерпретације историје руско-балканских односа у разумевању савремених руско-српских-црногорских односа, Ничеовог вечног враћања истог, борбе дубоке моћи и поделе интересних сфера, повратка у крај XIX и почетак XX века, када је Русија, према изворима из досијеа, држала под потпуном контролом и Србију и Црну Гору, радећи на остварењу своје доминације и утицаја на Балкану. Њихова независност била је инструментализована и фасадна, а сувереност формална, декларативна и колатерална штета политике великих сила и домаћих националних пројеката.

Годишњи извештај Одељења за Балкан Главној извештајној ујрави (Русији) за 1900. годину о стању у Србији и Црној Гори, на прелому векова, својим садржајем јасно говори да Краљевина Србија и Књажевина Црна Гора, нису биле ни независне ни суверене. Сваки њихов покушај у том смислу изложен је руској пропаганди и дезинформацијама у форми омражености краљевског пара Обреновића и губљења угледа књаза Петровића. Извештај обавештава да се династија Обреновић не може одржати без руског утицаја. Краљ Александар је спреман да поправи односе с Русијом, уверен да нема другог пута, мада међу блиским људима и даље неповољно говори о Русији, називајући је „Источна Азија” и „Сибирија”, а руску балканску политику именује „травачком”, „нежном”, „давитељском”, док о Аустрији говори као о држави реда и цивилизације.

У Црној Гори сазрева време за појаву неке организоване опозиције књазу. Извештај га описује као владара склоног неправди и свакој врсти

преваре, кога народ погрдно зове „његушки глумац”, „кривоноги Никола”, „Ђуро Велики” (највећи лажов), „Станин каматаш” (по кнежевој мајци). Често се могло чути да је „било боље под Турцима него сад под Црногорцима”.

Захваљујући залагању краљице Драге, руски пуковник А. Ф. Грабов из извештајне управе Генералштаба преузео је лично обезбеђење краљевског пара и надгледање краља Милана у Бечу, држећи под потпуном контролом српски двор. Руски резиденти добили су „нове, поуздане људе у српској влади и најважнијим министарствима”. Руска контрола у тим институцијама готово је потпуна и ништа се не може учинити ни одлучити без знања Руса. Руски највећи продор извршен је у полицији и судовима, имали су потпуни увид у гранични режим према Аустроугарској, контролу над поверљивим пошиљкама према Босни и Херцеговини и Хрватској. Руско пријатељство и сарадњу прихватили су многи високи официри. Језгро су чинили генералштабни пуковници, школовани у Русији, који ће бити произведени у генерале. Руска управа је успела да окупи младе офицере, предузимљиве и националним духом борбене капетане Р. Анђелковића, Д. Димитријевића и М. Петровића. Циљ Русије био је да с овим официрима створи тајну официрску националну организацију под називом „Братска рука”. Она би била део мреже која већ постоји у Босни и Македонији (према нашој претпоставци, касније је само променила назив у „Црна рука”).

Руси су остварили блиске везе и спремност да подрже руски утицај у Србији са групом утицајних личности из света науке и уметности: географом Јованом Цвијићем, књижевним критичаром Јованом Скерлићем и историчарем Станојем Станојевићем, и многим другим факултетским наставницима и културним делатницима утицајним у јавним круговима. Њима ће руска културна и научна друштва у Санкт Петербургу указати „поседну пажњу и уважавање како би их придобили за себе, помажући из посебних фондова, објављивањем њихових радова на француском и руском језику” (Andrijašević, 2022, стр. 123). Своју говорницу имали су у часопису *Српски књижевни ѿласник*, који је излазио уз руску помоћ. Било је планирано и покретање једног дневног политичког листа, такође уз руску помоћ.

Већину министарских места заузимају су људи без икакве политичке тежине (што је и данас случај – прим. аут.). Након надзирања краља из његове близине, у *Извештају* се недвосмислено закључује да краљ Александар Обреновић, „није особа са којом се може градити трајно савезништво” (Andrijašević, 2022, стр. 126). Он никада није имао неке симпатије према Русији, нити их има у датом тренутку, што се за краљицу Драгу не би могло рећи. Међутим, њен утицај на краља у том погледу је био мали, она је једино могла да утиче на именовања њених рођака и љубимаца.

Нимало друкчија није била ни ситуација у Црној Гори. Све послове руске управе обављао је секретар руског посланства на Цетињу, преко два извештајна пункта: „Орлић”, надлежан за двор, и „Камара”, надлежан за

надзирање државне управе. Првим пунктом је руководио Рус, шеф књажевског обезбеђења, а другим – високи руски чиновник. Оба пункта имала су на „располагање двадесет изјављиваца, од којих су двојица највиши државни чиновници”. Извештај говори да су Руси и од раније утврдили књажеве „скривене везе са Аустријанцима”. Мене посебно интригира денунцирање књаза Русима од стране министра спољних послова Гавра Вуковића, на кога се извештај врло често позива. Према подацима до којих је руска служба дошла, „књаза критикују највише због тога што његова полиција некажњено може да чини насиље, што су судови самовољни и неправедни, што је чиновништво махом корумпирано, што се омладина у све већем броју исељава у Америку, што краљевска породица стално путује по иностранству и тако расипа народни новац, што је велико сиромаштво у народу” (Andrijašević, 2022, стр. 131). Многи школовани људи пружају отпор, нарочито су све гласнији они које је књаз отпустио из власти (Andrijašević, 2022, стр. 132).

Руска управа, према овом извештају, имала је своје пунктове у Албанији и до танчина је пратила све важне догађаје, држала под надзором аустроугарски конзулат, католичке мисионаре, и одржавала везе с малобројним православним свештенством. Пратила је трговину, рад турске владе на стварању једне *албанске муслиманске лије*, процењивала идеју *албанској националној јединици* у успону, чија је главна спољна снага Аустроугарска, спонзор идеје о националној држави. Деловање Црне Горе у Албанији било је под сталним руским надзором, а они који су га спроводили имали су све податке о томе шта се тамо догађа. Преко утицајног католика Албанца Сокол Баца Ивезија, књаз је редовно исплаћивао племенске поглавице албанских католика, уверен да тиме учвршћује верност према Црној Гори, а све у намери да припоји северни део Албаније, у сарадњи с Италијом. Његов скадарски конзул бавио се искључиво тим пословима као „својом баштином”, представљајући то као црногорску унутрашњу ствар, а не међународно питање. Познајући стање ствари на терену, Руси су сматрали да ће, ако дође до нестанка Турске, бити тешко спречити *уједињење Албаније*. Руски људи у турској управи сматрали су да би се могло спречити стварање албанске националне државе једино ако договоре са султаном припајање северних делова Албаније Црној Гори (Andrijašević, 2022, стр. 132–135).

Скоро сви догађаји су се низали у складу с планираним правцима руске политике на Балкану, која је с променом на српском престолу (1903) имала највећу корист. Страхујући од народа, српски завереници обмањивали су јавност „да су краљ и краљица (Александар и Драга – прим. аут.) погинули у међусобној борби” (Vasić, 2000, стр. 187). Тајни императорски руски кабинет (20. 12. 1905) био је убеђен да је доласком Карађорђевића руско место у Србији заувек учвршћено. Србија мора бити руски стожер на Балкану и њена главна испостава која ће водити све послове, окренути се против Аустроугарске, која треба да јој буде главна мета. А Босна и Херцеговина

је земља где се води главна битка за руски утицај на Балкану. Србија само треба да упали бомбу коју је Аустрија прогутала и она ће бити разнесена.

С друге стране, руски император Николај II процењује да Црна Гора својим аспирацијама у Албанији „прави грешке” и „игра неку своју игру” у зони која је дата Италији поверљивом причом, да би се ослободила руских пара и стекла потпуну независност ако буде имала Скадар. Како Руси не би размишљали даље око Црне Горе, руски цар је одредио само један правац, *„она се од овој штрена подређује Србији. Има да слиједи оно што буде главни циљ пољитике српске краљевине. А тај главни циљ је хваћање у коштану с Аустроугарском. Када ова пољитика Србије оствари циљ, Црна Гора се има припојити Србији. И то одмах. Не штречају нам двије српске државе на Балкану које ће да се поже око овој и оној, и поштово нам не штреча савезник, који би нас породао за један добар кредит у дечкој данци”* (Andrijašević, 2022, стр. 151–154).

Руско је мишљење да српска платформа не сме бити ни верска ни национална, већ општесловенска и југословенска. Зато Србија од српске мора прећи на „југословенску политику као државну политику изван Србије”, како би Срби били експлозив који ће разорити Аустроугарску (Andrijašević, 2022, стр. 157, 158).

Међутим, црногорски књаз „одбија да се договори са Србијом”, разочаран нестанком шанси „да буде српски краљ”, истичући посебност црногорске нације и језика, и позивом на пријатељство с руским императором у чијим главним државним половима имају изузетно место велика кнегиња Милица Николајевна и краљица Јелена, за Русе од „немерљиве важности”. Руски циљеви су изнад црногорских и могу послужити само руским интересима, које књаз не може омести. Руски цар је чврсто обећао да ће, кад буду решили српско пошћање, онако како они мисле, *„књазу Николи дајти мјесто које му припада, а до тада нека игра своје сићне игре”* (Andrijašević, 2022, стр. 159, 161).

Тако је судбина Србије и Црне Горе, руском инструментализацијом и њиховим непоговорним савезништвом, унапред била одређена. Руски цар више није морао размишљати о рату против Аустроугарске, јер „тај рат ће водити народи у њој, са Србијом као базом тога рата”. Он не мора почети на граници већ у самој Босни. Бакљу револуције ће носити национална омладина, тако да ће Аустроугарска бити „брзо на кољенима”. Осим известиоца и сарадника Главне војне извештајне управе, Русија је у Босни имала око две стотине извештача са засебним линијама јављања, а српска влада спроводила је пропаганду, деловала на политичком плану, стварала странке и усмеравала њихово деловање (Andrijašević, 2022, стр. 166, 167).

С тим у вези Русија је планирала реорганизацију српске војске ради офанзивних задатака преко Саве и Дунава, уз заштиту црногорске војске и „сједињење српске и црногорске војске”. Сва та питања требало је уредити

тајном војном конвенцијом Русије, Србије и Црне Горе (Andrijašević, 2022, стр. 169, 170). Тако је Црна Гора, након Првог светског рата, окончала свој политички живот и детронизовала династију Петровић, прикључењем Србији (Андријашевић, 2018, стр. 178). Како би рекао Стаљин: „Ја знам да ће се после моје смрти на мој гроб изручити гомила смећа. Али ветар историје ће све то немилосрдно развејати” (Hlevnjuk, 2021, стр. 467).

Ветар историје још увек није развејао српско/црногорски мит о „мајници Русији”, „заштитници” и покровитељки пансловенства, светској империји која свој однос према Балкану и свету није променила од Петра Великог до данас. Петар је описиван као највећа појава руске историје и човечанства, божанство које је Русе „позвало у живот, удахнуло живу душу у колосално али у смртни дремеж вргнуто тело древне Русије” (Mesi, 2016, стр. 454). Важио је за строгог у преког господара према својим поданицима, увек спремног да казни, али не и да опрости кривицу (Mesi, 2016, стр. 454). Свој успон на председнички положај у Руској Федерацији Владимир В. Путин започео је својом фотографијом испод Петровог портрета. Симболички и стварно, као настављач *царске традиције*, која није улагала новац и ресурсе у балканске државице да би оне биле независне и суверене, већ да би служиле руским интересима, учвршћивањем руске улоге на Балкану. То се јасно види и из досијеа краљице Јелене, који има карактер обавештајно-шпијунског трилера, објављеног као роман, *Краљица и још њени пријатељи* (2022), без навода њеног имена. Још једна мистификација *недовршене прошлости*, као да опет живимо у Јеленино доба, крхкости времена и слободе, а трајности *интереса* моћних. Наше посматрање историје одраз је наше рефлексije о друштву, које има сопствено значење, крај и почетак. Из њега нисмо научили како да из нашег искуства интерпретирамо историју и њену социологију, да разликујемо стварност од илузије. Стављајући стране интересе изнад својих националних, краљица Јелена доживела је као славна жена сву трагичност идеализованог руско-црногорског пријатељства, коју није могла ни замислити кад се запутила на школовање у Русији. То све личи на „понављање историје”, па чак и њене песничке интерпретације у којима ни песник не зна како ће се завршити.

Литература

- Андријашевић, Ж. (2018). *Господар: краљ Никола I Петровић Његош*. Београд: Vukotić media.
- Бродел, Ф. (1992). *Сисци о историји*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Бродел, Ф. (2023). Живот за историју, 1984. Разговор с Фернаном Броделом. У: Д. Аничих (ур.), *Разговори са француским историчарима: Фернан Бродел, Жорж Диби, Жак Ле Гоф и Жан Пјер Вернан* (стр. 23–37). Лозница: Карпос.

- Вернан, Ж. П. (2023). Живот између мита и политике: разговор са Жан Пјером Вернаном. У: Д. Аничих (ур.), *Разговори са француским историчарима: Фернан Бродел, Жорж Диди, Жак Ле Гоф и Жан Пјер Вернан* (стр. 65–70). Лозница: Карпос.
- Гоф, Ж. Ле. (2023). Разлози за дуги средњи век, 1992. Разговор са Жаком Ле Гофом и разговор са Жаком Ле Гофом и Жан Пјером Вернаном, Дијалог о историји. У: Д. Аничих (ур.), *Разговори с француским историчарима: Фернан Бродел, Жорж Диди, Жак Ле Гоф и Жан Пјер Вернан* (стр. 39–46, 71–103). Лозница: Карпос.
- Диди, Ж. (2023). Упражњавање слободе, 1982. Разговор с Жоржом Дидијем. У: Д. Аничих (ур.), *Разговори с француским историчарима: Фернан Бродел, Жорж Диди, Жак Ле Гоф и Жан Пјер Вернан* (стр. 7–21). Лозница: Карпос.
- Кабанел, П. (2003). Жил Мишле. У: В. Сал (прир.), *Историчари* (стр. 13–31). Београд: Clio.
- Колингвуд, Р. И. (2003). *Идеја историје*. Београд: Службени гласник СРЈ.
- Леонар, М. (2023). Класичне науке у Француској у XX веку. У: Д. Аничих (ур.), *Разговори са француским историчарима: Фернан Бродел, Жорж Диди, Жак Ле Гоф и Жан Пјер Вернан* (стр. 119–129). Лозница: Карпос.
- Петровић Његош, П. И. (2006). *Посланице*. Цетиње: Обод.
- Толстој, Н. Л. (2007). *Тако је говорио Толстој*. Београд: Невен.
- Тојнби, А. (2002). *Проучавање историје*. Београд–Подгорица: Службени лист СРЈ – CID.
- Andrijašević, Ž. (2017). *Crnogorska ideologija 1860–1918: državna ideologija Crne Gore u vrijeme vladavine Nikole I Petrovića Njegoša*. Cetinje: Državni arhiv Crne Gore.
- Andrijašević, Ž. (2022). *Kraljica i njeni prijatelji: roman*. Podgorica: Centar za geopolitiku.
- Angell, H. (2018). *Sinovi crnih planina*. Nikšić: NVO crnogorski međunarodni institut za štampu.
- Berk, E. (2001). *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj*. Београд: Филип Вишњић.
- Blavacka, H. P. (2006). *Tajna doktrina, sinteza nauke, religije i filozofije, tom I–II: Kosmogenez a i antropogeneza*. Београд: Metaphysica.
- Blavacka, H. P. (2013). *Tajna doktrina, sinteza nauke, religije i filozofije, tom III: Okultizam*. Београд: Metaphysica.
- Brodel, F. (2001). *Mediteran i mediteranski svet u doba Filipa II*, том I. Београд–Подгорица: Геопоетика – CID.
- Filips, T. (2019). *Ljudski rod: kako smo sje*ali sve što smo mogli*. Београд: Laguna.
- Hlevnjuk, O. (2021). *Staljin: život jednog vođe*. Београд: Arhipelag.
- Kar, E. (2001). *Šta je istorija?*. Čačak: Gradac.
- Marks, K. i Engels, F. (2017). *Manifest komunističke partije*. Novi Sad: Mediterran publishing.
- Mesi, R. K. (2016). *Petar Veliki, том II: Njegov život i delo*. Београд: Laguna.
- Mestr, Ž. de (2001). *Spisi o revoluciji*. Čačak: Gradac.
- Niče, F. (1977). *O koristi i šteti istorije za život*. Београд: Grafos.
- Niče, F. (2012). *Volja za moć: pokušaj preocenjivanja svih vrednosti*. Београд: Dereta.
- Niče, F. (2015). *Vesela nauka*. Београд: Dereta.
- Plamenac, Dž. (2006). *Izabrana djela том II: Čovek i društvo*. Podgorica: CID.
- Šistek, F. (2022). *Istorija Crne Gore*. Podgorica: Matica crnogorska.
- Šopenhauer, A. (2018). *O četvorostrukom korenu stava o dovoljnom osnovu*. Novi Sad: Akademska knjiga.

Špengler, O. (2018). *Propast zapada, nacrti za morfologiju istorije sveta, Knjiga prva: Oblik i stvarnost*. Beograd: Službeni glasnik.

Vasić, D. (2000). *Devetsto treća: majski prevrat*. Beograd: Nikola Pašić.

Vest, R. (2004). *Crno jagnje i sivi soko: putovanje kroz Jugoslaviju*. Beograd: Mono&Manana.

Milojica M. ŠUTOVIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica

Faculty of Philosophy

Department of Sociology

Kosovska Mitrovica (Serbia)

A Sociological Reflection on Queen Jelena of Savoy's Dossier and the Transformation of Historical Interpretation

Summary

The paper undertakes a sociological reflection on the phenomenon of “secret files,” which, although often compared to metaphors such as Pandora’s box or the reading of a black box, resists reduction to simple analogy. Such figurative associations risk obscuring the dual threads of sociology and history, woven into the same intellectual fabric. Within a milieu dominated by politics, history has traditionally claimed epistemological superiority, relegating sociology to a subordinate role. This hierarchy becomes particularly evident in analyses of the “production” of the past and the “invention of tradition,” manifested through the politicization, revision, or relativization of history. Such processes often neglect the sociological (re)construction and the explanation of causal relationships within historical trajectories, situated in the social milieu of individuals, organizations, events, ideologies, and foreign diplomacy. They also overlook the *longue durée* of structural forces, conflicts, and international relations, as well as the shifts in historical interpretation that emerge from them. The central questions—how history is produced and who its powerful authors are—point to the cabinets of great powers and the interests of capital. This dynamic is exemplified by the dossier of Jelena of Savoy, Queen of Italy, compiled by Stalin’s secret service, which documents her collaboration with the Tsarist secret service. The publication of Jelena’s dossier opens new possibilities for a more comprehensive interpretation of Russo-Balkan relations.

Keywords: archival dossier; Queen Jelena of Savoy; Russia; Montenegro; interpretation; history.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторско-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).